

“*Чо ты міне абругаў?*” А калісь: “*Чо ты міне абрямізіў?*” Паругаў ні за што. Вот ты міне паругай, вот і кажаць: “*Абрямізіў ні за што.*” Дзед Майка прыдзя і будзя гаварыць: “*Пайшоў туды, міне абрямізілі,*” – пачане жаліцца... Баба: “*А ты не хадзі туды. Ідзе любяць – не ўчасяй, а ня любяць, нагі не накладай.*” І ён кажа: “*У міне граніца – Жаваранкавы, а на еты бок – Касцючкавы. К Коршунам я не пайду, я ні знаю, што з імы гаварыць. А тут я і закурю, тут я і мацюкну. І неабряміжаны я*”. **Абрямізіць** – *эта чылавека абругаць ні за што... Калісь казалі на сабраніі: “Не абряміжывай чылавека!” Ціперь гаворыць: “Не абсірай чылавека*”. Пры ўсёй сваёй дасведчанасці Варвара Грэцкая не змагла растлумачыць, што стаіць за гэтай парэміяй. Тым не менш на практыцы *рамізкі (рамізы)* – тое самае, што і *ніты*. Ад нітоў залежаць і від перапляцення, і малюнак арнамента [3, с. 97]. У Амяльным рямізкі называлі нітамі: *Я калісь... У ніты матка накідала. Я гаварю: “Мам, дай-как я перябіраць буду. Навучуся.” – “На... Ну, еслі блізну здзелаіш, не здабраваць табе...”*

Але ж парэмія захавалася... Захавалася з адценнем белаі плямы. А тое, што Варвара Грэцкая не стала хаваць сваю недасведчанасць, некампетэнтнасць і сачыняць нешта сваё, толькі падкрэслівае яе прафесіяналізм і шчырасць. І таму да інфармацыі, атрыманай ад яе, можна ставіцца з поўным даверам.

Такім чынам, прыведзеныя парэміі ствараюць дастаткова цэльны парэміялагічны вобраз майстрыхі з беларускай вёскі з ўсімі яе імкненнямі і намаганнямі. Дзякуючы гэтым парэміям можна ўявіць яе ролю і ў сваёй сям’і, і ў жыцці вёскі, з якіх пазіцый ацэньваецца яе праца і ёй самою, і вясковым асяроддзем, што патрабуецца ад яе для рэалізацыі і прыродных дадзеных, і набытых навыкаў.

Спіс выкарыстаных крыніц

1. Прыказкі і прымаўкі ў дзвюх кнігах / склад. М. Я. Грынבלата. Рэд. А. С. Фядосік. – Кн. 1. – Мінск : Навука і тэхніка, 1976. – 560 с.
2. Лапацін, Г. І. “Тапорная работа”. Семантыка фразеалагізма ва ўспрыняцці майстра / Славянские народы и их культуры: история и современность. Международная научно-практическая конференция : сб. научных статей / Г. І. Лапацін // редкол.: В. И. Коваль (отв. ред.) [и др.]; М-во образования РБ, Гомельский гос. ун-т им. Ф. Скорины, 2013. – С. 153–156.
3. Лобачевская, О. А. Белорусский народный текстиль: художественные основы, взаимосвязи, новации / О. А. Лобачевская. – Мінск : Беларуская навука, 2013. – 527 с.

The article examines proverbs, sayings, comparisons and other stable expressions that embody attitudes to women's crafts and used in the speech of the Belarusian village of Amelnoe in the vetkovsky district of the Gomel region. The publication is based on the author's field notes made in 2005–2020.

Keywords: dialect paremia, field research, the Belarusian village women's handicrafts.

УДК 811.161.3’37:392.8

В. А. Ляшчынская

СЕМАНТЫКА КАШЫ Ў КУЛЬТУРЫ І МОВЕ БЕЛАРУСАЎ (на матэрыяле фразеалагізмаў)

У артыкуле на матэрыяле фразеалагічных адзінак беларускай мовы з кампанентам «каша» – самым частотным сярод абраных лексем-найменняў гатовых страў і асновы самай колькаснай групы ўтвораных з ім фразеалагізмаў – устанаўліваюцца прычыны і матывы адбору гэтай лексемы пры стварэнні вобразаў устойлівых адзінак беларускай мовы, што набылі ролю

эталонаў, сімвалаў, стэрэатыпных уяўленняў аб найбольш важных праявах у жыцці беларусаў. У ходзе аналізу абраных фразеалагізмаў выяўляюцца культурная інфармацыя, адметнае прадстаўленне выніку пазнання новага, розных і найбольш істотных абстрактных паняццяў праз вядомае, канкрэтнае, спосабы і сродкі выражэння ацэнкі, правілаў і нормаў, выпрацаваных народам, і іх фіксацыя ў мове.

Ключавыя словы: фразеалагізм, кампанент, каша, вобраз, пазнанне, культурная інфармацыя, эталон, сімвал, стэрэатып.

У працах апошніх дзесяцігоддзяў актыўна распрацоўваюцца праблемы моўнай канцэптуалізацыі свету для канкрэтных моў, даследуюцца фрагменты найўнай карціны свету, розныя моўныя з'явы разглядаюцца ў аспекце «мова – чалавек – культура», паколькі менавіта мова з'яўляецца аптымальным сродкам выражэння культурных сэнсаў, спрыяе захаванню і трансляцыі «агульнага запасу культурных каштоўнасцей, інакш кажучы, інвентара культуры» [1, с. 85]. А сярод моўных сродкаў найбольш значнае месца ў захаванні і перадачы культурнай інфармацыі ў нязменнасці формы і зместу займаюць фразеалагічныя адзінкі як «моўныя і культурныя знакі другаснай намінацыі», асноўная роля якіх якраз і заключаецца ў апісанні і ацэньванні ўсяго таго, што звязана з жыццём чалавека і што чалавек лічыць найбольш важным у сваім жыцці, каб выразіць і перадаць праз вобразнае ўяўленне ўстойлівы, каштоўнасны змест культуры, яе каштоўнасныя арыенціры [2, с. 19]. Зварот да фразеалогіі беларускай мовы як магутнага сродку кампрэсіі інфармацыі дазваляе асэнсаваць успрыманне акаляючай рэчаіснасці скрозь прызму ментальных мадэляў моўнай карціны свету асобнага чалавека і беларускага народа ўвогуле. І гэта, у сваю чаргу, дапамагае глыбей зразумець і асэнсаваць працэс фарміравання дыялогу мовы і культуры ў іх узаемадзеянні [3, с. 217].

Увага да гастронамічнага кода культуры беларусаў увогуле тлумачыцца, папершае, роляй ежы для жыцця чалавека, па-другое, захаванасцю ўжывання асноўных нацыянальных прадуктаў, найменняў страў, пераемнасцю спосабаў іх прыгатавання на працягу ўсёй гісторыі народа, што стане асновай для вызначэння асаблівасцей менталітэту беларусаў і будзе скарыстана для параўнальна-супастаўляльнага даследавання і выяўлення гастронамічных адметнасцей іншых народаў. Гастронамічная тэматыка работ лінгвістаў надзвычай разнастайная. Гэта, напрыклад, манаграфія, прысвечаная смакавым метафарам [4], глава манаграфіі, прысвечаная аналізу рускіх фразеалагізмаў з асобнымі кампанентамі [5], артыкулы аб ежы [6], аб в'етнамскай кухні [7], аб асобных кампанентах і тэматычных групах фразеалагізмаў, напрыклад, іспанскай [8], беларускай [9; 10; 11], беларускай і рускай моў [12] і інш.

Абраўшы прадметам вывучэння гастронамічны код культуры беларусаў, які выступае адным з асноўных у вызначэнні асаблівасцей нацыянальнай свядомасці сярод шматлікіх кодаў культуры [гл.: 5; 13; 14; 15], спынім увагу на адной групе фразеалагізмаў беларускай мовы, што ўтрымліваюць кампанент-лексему *каша*. Для нас важна спазнанне інфармацыйнай насычанасці фразеалагізмаў з кампанентам *каша* як аднаго з самых частотных кампанентаў-найменняў гатовых страў і адпаведна самай колькаснай групы ўтвораных з ім фразеалагізмаў (адзначана 22 адзінкі), што, несумненна, сведчыць пра кашу як найбольш старажытную страву, а адпаведна, на аснове закона аб адборы лексем пры ўтварэнні вобразаў другасных адзінак мовы, і яе шырокую сімвалізацыю і сакралізацыю ў народным уяўленні.

Лексема *каша* абазначае 'густую страву з круп, звараных у вадзе або малацэ', а ў выніку метафарызацыі па падабенстве мае пераносныя значэнні: 'разрэджаная маса чаго-н., падобная з выгляду на гэту страву' і 'беспарадак, неразбярыха, калатня' [16, с. 671]. Каша як звычайная страву з прычыны сваіх уласцівасцей і якасцей стала выступаць сімвалам найперш жыватворнасці, сілы, росту на аснове магічнай сілы збожжа, так як каша варыцца з круп розных злакавых культур. Каша «атрымала сакральныя функцыі дабратворна

ўздзейнічаць на ўрадлівасць зямлі і дабрабыт чалавека» [17, с. 235]. Каша як адзін з асноўных прадуктаў харчавання давала моц і сілу. Такая дадатковая культурная інфармацыя выразна прасочваецца ў фразеалагізме *мала кашы еў / елі / з'еў / з'елі / наеў / наела / наелі* 'недастаткова вопытны, замалады, каб брацца за якую-н. сур'ёзную справу' (Л-2008-1: 417) і *мала кашы ёсць / з'есць* 'быць маладым, нявопытным' (Ю-1974: 89). Тут маецца на ўвазе, што вопыт, веданне справы, уменне выконваць якую-небудзь складаную работу прыпадабняецца да колькасці з'едзенай кашы: мала кашы еў – малы і вопыт. Фразеалагізм выступае стэрэатыпам, эталонам вызначэння як здароўя, фізічных сіл, так і розных здольнасцей чалавека, ці, як у гэтай адзінцы мовы, – малавопытнасці, няздольнасці зрабіць, выканаць што-небудзь складанае.

Каша як найменне стравы стала вобразным выражэннем уяўлення пра багатае жыццё: ёсць каша – ёсць сіла, ёсць дабрабыт, жыццё багатае. І цэлую карціну жыцця малое фразеалагізм *на кары каша* 'хто-н. спадзяецца на вельмі лёгкае, прывольнае жыццё' (Л-2008-1: 569). Вобраз фразеалагізма ўтвораны метафарай, што прыпадабняе што-небудзь жаданае ці тую неверагоднасць уяўленняў каго-небудзь пра бесклапотнае і лёгкае жыццё да кашы нават на кары як гатовай стравы, якую бяры і еш без усякіх затрат сіл і сродкаў. Фразеалагізм утвораны па вядомай мадэлі, параўн. аднатыпныя фразеалагізмы *на вярбе грушы растуць* 'хто-небудзь неймаверна хлусіць, выдумляе, расказвае небыліцы' (Л-2008-1: 328); *грушкі на хвоі растуць* 'хто-н. гаворыць няпраўду, выдумляе, расказвае небыліцы' (Д-2000: 49); *на вярбе груша расце / грушкі растуць* 'хто-н. хлусіць, выдумляе, гаворыць пра тое, чаго не было' (Д-2000: 119); *на вярбе грушка пад вярбою дзве* 'хто-н. хлусіць, выдумляе, гаворыць пра тое, чаго не было' (Д-2000: 119), дзе выдумка, хлусня прыпадабняецца да неверагоднасці росту груш на непладовых дрэвах. Тут жа прывольнае і бесклапотнае жыццё суадносіцца з наяўнасцю гатовай кашы паводле яе сімвальнага значэння 'дастатак, благадаць і пад.', але калі ўвогуле паняцце пра рост пладоў на дрэвах, толькі асобных відаў, існуе, то ў гэтым фразеалагізме выбар такога месца знаходжання кашы, як кара дрэва, яшчэ больш узмацняе абсурднасць і іранічнасць у адносінах да чалавека, які такім чынам уяўляе лёгкае і прывольнае жыццё. Напрыклад: *Злыдзень стары, а не Тарасевіч. Папёрся ў горад... На кары каша, думаў, ліха матары... А цяпер бяровенне аддай яму на хату* (Мыслівец). Фразеалагізм *на кары каша* выступае стэрэатыпам хімернасці і неверагоднасці таго, што хто-небудзь шукае ці пра што марыць.

На аснове ведаў пра кашу як аднаго з галоўных відаў спажыванай ежы ў рацыёне кармлення салдат у войску склаўся фразеалагізм *паспытаць ваеннай кашы* 'паслужыць у войску' (Л-Ш-2007: 129), напрыклад: *І пайшоў я – няма дуру – Паспытаць ваеннай кашы* (Купала). У аснове вобраза фразеалагізма ляжыць метафара, паводле якой служба мужчыны ў войску, выпрабаванне яго салдацкім жыццём прыпадабняецца да паспрабавання, паспытання кашы. Тут выбар кампанента *каша* абумоўлены яшчэ і тым, што каша сімвалізуе і складанасць жыцця салдата, і ўмовы існавання яго ў калектыве, і немагчымасць адмовіцца, і многае іншае, што і складае сутнасць выпрабавання салдацкага жыцця і на што ўказвае азначэнне *ваенная* (ад *вайна* як час выпрабаванняў, ліхалецця і пад.). І фразеалагізм *паспытаць ваеннай кашы* перадае стэрэатыпнае ўяўленне пра складанасць ці ва ўсякім разе пра адметнасць службы мужчыны ў войску.

Да нашага часу дайшлі звесткі і захаваліся традыцыйныя прыгатаванні і ўжыванне кашы пры хрышчэнні немаўляці і пры пахаванні ці памінках чалавека як крайніх часавых кропках перыяду яго жыцця. Менавіта гэтую інфармацыю ўтрымліваюць і захоўваюць паасобныя фразеалагізмы, утварэнне якіх абавязана пераасэнсаванню свабодных словазлучэнняў, што былі найменнямі рэалій традыцыйнай беларускай культуры ў мінулым. У прыватнасці, пры хрышчэнні дзіцяці бабуля-павітуха, а сёння паважаная жанчына, як правіла, ва ўзросце, якая абіраецца бабай на хрэсьбінах, рыхтуе традыцыйную кашу для выкупу спачатку кумой і кумам, а затым і ўсімі астатнімі ўдзельнікамі святкавання, як кажучь, «на пялёнкі-распашонкі» для маладой сям'і.

І фразеалагізмы *купляць кашу* ‘народны звычай: на радзінах за грашовую ўзнагароду набываць кашу, якою бабка надзяляе гасцей’ (М-К-1972: 134) і *плаціць кашу* ‘даваць грашовую ўзнагароду бабцы за кашу, якою яна надзяляе гасцей (на радзінах)’ (М-К-1972: 213) якраз і фіксуюць звесткі пра адзін з найбольш захаваных да сённяшніх дзён рытуалаў пры святкаванні хрышчэння дзіцяці.

Астатнія фразеалагізмы з кампанентам-лексемай *каша* абавязаны найбольш сімвалізацыі і эталанізацыі яе, у аснову чаго былі абраны і пакладзены назіранні чалавека і ўвага да паасобных якасцей і ўласцівасцей гэтай стравы ці яе прыгатавання. У прыватнасці, каша – густая маса, што паслужыла ўяўленню для вызначэння такіх абстрактных паняццяў, як неразбярыха, блытаніна, і ўзнікненню новага пераноснага значэння слова *каша* – ‘беспарадак, неразбярыха, калатня’. І ў выніку фразеалагізмы *каша ў галаве* ‘хто-н. блытана разважае, не мае яснасці ў разуменні чаго-н.’ (Л-2008-1: 569) ці *каша ў галаве* ‘блытаніна ў разважаннях’ (Ю-1974: 38) вобразна і даходліва даводзяць пра сумбур і блытаніну ў думках, меркаваннях каго-небудзь. У аснове вобразаў фразеалагізмаў ляжыць метафара, паводле якой адсутнасць логікі разважання каго-небудзь ці тая блытаная або няпэўная інфармацыя, што паведамляецца кім-небудзь, прыпадабняецца да кашы як стравы густой кансістэнцыі, дзе нельга вызначыць яе складнікі, устанавіць форму і пад. А вось змена месцазнаходжання яе (у *галаве*) выяўляе сувязь фразеалагізма з саматычным (носьбітам блытаніны і непаразумення выступае чалавек на аснове метанімічнага пераносу, па-перашае, з часткі на цэлае і, па-другое, на аснове сімвалікі галавы як “месца” розуму) і прасторавым (праз прыназоўнік *у*) кодамі культуры. І такім вобразам, калі замест думак як паказчыкаў інтэлектуальных здольнасцей чалавека ў галаве каша, зрокавае ўспрыманне дапаўняецца культурным сэнсам неразбярыхі, блытаніны на аснове прыкмет кашы як віду ежы.

Дзеяслоўны дыялектны фразеалагізм *мясіць кашу* ‘гаварыць абы-што, пустое’ (Д-2000: 116) набліжаецца да папярэдніх фразеалагізмаў, але нясе новую інфармацыю і адметнае вобразнае прадстаўленне выніку разумовых здольнасцей чалавека праз ацэнку і характарыстыку яго маўленчай дзейнасці. Фразеалагізм служыць вобразным вызначэннем і спосабам выражэння неадабральнай характарыстыкі такога маўлення, такой дзейнасці чалавека, якая выяўляе бессвядомасць, пустату і неразбярыху паводле зместу маўлення. Тут, праўда, негатыўная ацэнка маўлення чалавека збліжаецца з адмоўным стаўленнем да хаджэння ці язды па чым-небудзь топкім, разрэджаным, сыпкім тыпу мокрага снегу, зямлі (параўн. *мясіць гразь* ‘ісці па гразкай дарозе’), што падобныя з выгляду на такую страву, як каша, ці па аналогіі і асацыятыўнай сувязі з такой ежай. Тут каша як неразбярыха, блытаніна ў галаве перанесена на вынік маўлення, ці тое, што паведамляецца, праз дзеяслоўны кампанент *мясіць* як паказчык сувязі фразеалагізма з антропна-дзейнасным кодам культуры. Дзеяслоўны кампанент *мясіць* выразна даводзіць пра цяжкасць і неразбярыху маўленчай дзейнасці такога чалавека па аналогіі ці на аснове асацыятыўнай сувязі дзеяння языка з дзеяннем ног па балоце, па гразкаму месцу, якое нараджае кашу. І фразеалагізм *мясіць кашу* перадае стэрэатыпнае ўяўленне чалавека пра безмястоўны, абы-які змест маўлення каго-небудзь.

Вядома, што каша скарыстоўвалася ў мінулым ды і цяпер як рытуальная страву на радзінах, хрысцінах, вяселлі, памінках, што сімвалізуюць галоўныя вехі ў жыцці чалавека: нараджэнне новага чалавека, новай сям’і, адыходу чалавека ў іншы свет. Яе рыхтавалі з круп і дадавалі масла, мёд ці сала і падавалі апошняй. На аснове ведаў аб прыгатаванні кашы і яе ўласцівасцяў, знешнім выглядзе, а яшчэ глыбей – на аснове звестак пра мінулае калектыўнае прыгатаванне рытуальнай кашы, ці той галоўнай стравы, паводле якой была названа нават сама калектыўная святочная бяседа, вяселле, званы абед, свята з якога-небудзь выпадку і пад. (параўн. у рускай мове *чинити / чинить кашу* – ‘устраивать свадебный пир’), што патрабавала намаганняў многіх і, несумненна, наяўнасці клопатаў, сумятні, беспарадку, і ўзніклі выразы другаснага ўтварэння тыпу *заварваць кашу* ‘распачынаць складаную, клопатную, непрыемную справу’ (Л-2008-1: 433); *каша заварваецца /*

заварылася 'распачынаецца складаная, клопатная або непрыемная справа' (Л-2008-1: 569) ці *каша заварываецца* 'пра пачатак звады, бойкі і іншых падобных падзей' (Ю-1974: 38). Тут у аснове вобразаў пачатак складанай справы, важнага перыяду ў жыцці многіх людзей прыпадабняецца да пачатку заварвання кашы, якая прызначалася для ўсіх удзельнікаў. У семантыку фразеалагізмаў увайшлі тыя сэнсы, якімі «ўжо "нагружана" культурная рэалія *каша* і замяняльнае як слова-кампанент у фразеалагізме, – гэта *калектыўнасць* дзеянняў, іх складанасць і *клопатнасць*» [5, с. 264]. І фразеалагізмы перадаюць стэрэатыпнае ўяўленне пра пачатковы этап, пачынанне чаго-небудзь важнага і складанага, клопатнага па выкананні для вялікай колькасці людзей.

А вось наяўнасць каго-небудзь, хто ўдзельнічаць у такой калектыўнай справе не хацеў ці нейкім чынам пазбягаў гэтага, як вынік метафарызацыі мыслення пра кашу і такіх удзельнікаў яе заварвання і ўзнік фразеалагізм, які служыць для вобразнага і ацэннага ўспрымання адносінаў ці абставін паміж удзельнікамі справы – *кашы не зварыш* 'не дамовішыся, не дойдзеш да згоды з кім-н.' (Л-2008-1: 485). Гастронамічная метафара *кашы не зварыш* даводзіць асуджэнне тым, хто не хоча дамовіцца, зразумець, пайсці на ўступкі, прыняць удзел у чым-небудзь і інш. І фразеалагізм *кашы не зварыш* набыў ролю стэрэатыпу аб наяўнасці-адсутнасці згоды паміж удзельнікамі важнай ці складанай справы.

Зусім іншы змест і адпаведна іншую ацэнку нясуць фразеалагізмы *расхлёбваць кашу* 'разблытваць якую-н. складаную, клопатлівую ці непрыемную справу' (Л-2008-2: 313) ці *кашу расхлёбваць* 'разбірацца замест іншага ў вельмі складанай і забытанай справе' (Ю-1974: 38), вытокамі якіх лічаць прымаўку *Сам кашу заварыў, сам і расхлёбвай* ці яе скарачэнне як спосаб утварэння фразеалагізмаў і «з'яўленне ў слова *каша* значэння 'беспарадак, сумятня, блытанна» [18, с. 297]. Праз дзейслоўны кампанент *расхлёбваць* фразеалагізм суадносіцца з гастронамічным і дзейнасным кодам культуры і ўзыходзіць да бытавой сітуацыі, калі ежу хлябалі з адной агульнай міскі. Вобраз фразеалагізма як бы даводзіць пра сацыяльна-бытавую ўстаноўку: чалавек сам павінен спраўляцца з вынікамі пачатай ім справы, не перакладаючы ўсе складанасці на другіх. А калі інакш, то фразеалагізм якраз і ўжываецца для выражэння незадавальнення таго ці тых, каму прыходзіцца разбірацца ў непрыемнай справе, да якой ён ці яны не мелі дачынення. Як вынік, фразеалагізм *расхлёбваць кашу* набыў ролю стэрэатыпу складанай і клопатнай справы, якую неабходна вырашыць.

Каша як страва, што характарызуецца вязкасцю, няздольнасцю захоўваць форму і як найменне падзеі, складанай, клопатлівай, стала асновай для пераасэнсавання і ўзнікнення пераноснага значэння свабоднага выраза ў фразеалагізм – *у кашу ўлезці* 'аказацца ўблытаным у якую-н. вельмі непрыемную справу' (Л-Ш-2007: 129). Свабоднае прачытанне выраза дакладна ілюструе той пераносны сэнс: як непрыемна вымазацца кашай з-за яе густаты і вязкасці, так і нядобрым лічыцца быць ублытаным у якой-небудзь непрыемнай справе. Напрыклад: [Гануля:] *Ох, неспакойная натура ён у мяне! Кажэ – не ўтутаюся, а ўчора ў такую кашу ўлез, ажно сарам казаць* (Купала).

І яшчэ адна дадатковая інфармацыя пра кашу «схавана» ў фразеалагізмах *бярозавае каша* 'розгі або дубец, рэмень і пад.' (Л-2008-1: 569) і *даваць бярозавай кашы* 'сцябаць дубцом' (Ю-1972: 162); *палучаць бярозавай кашы* 'быць пакараным фізічна' (Ю-1974: 223). Фразеалагізмы выяўляюць сувязь, як можна меркаваць, з рознымі ўяўленнямі, што звязаны з пераасэнсаваннем кашы і ўключэннем яе ў розныя каштоўнасныя сімвалы. Так, фразеалагізм *даваць бярозавай кашы* пабудаваны паводле шырока вядомай мадэлі адзінак з агульнай тэмай біцця, параўн. *даваць гарту; даваць дыхту; даваць жару; даваць перцу; даваць пытлю; даваць чосу* ці *даць ляшча, даць перуноў; даць пудла; даць пытлю* і інш. Гэты вобраз можна суаднесці і з пераасэнсаваннем на аснове з выкарыстаннем «харчовага» кампанента *каша* як «частавання» ў пераносным значэнні. І, як мяркуе М. Л. Каўшова, «гэма біцця можа быць звязана з пераасэнсаваннем анталагічнай уласцівасці *кашы* 'бясформеннасць, няздольнасць захоўваць

форму пры варыве': біццё, збіванне вядуць за сабой непазбежнае парушэнне знешняга выгляду каго-н., страту формы якой-н. часткі цела, напрыклад, твару» [7, с. 264].

Цікавы вобраз дыялектнага фразеалагізма *халіць шылам кашы / патакі* 'пагнаўшыся за чым-н., звездаць няўдачу (часцей з-за ўласнага промаху)' (Л-2008-2: 600), дзе зноў вобраз створаны на аснове метафарычнага пераасэнсавання выраза пра дзеянне з кашай ці патакай, што збліжаюцца паводле знешняга выгляду, такіх сваіх якасцей, як вязкасць, бясформенасць, адносная густата такіх страў. Фразеалагізм праз дзеяслоўны кампанент суадносіцца з антропна-дзейнасным (дзеянне выконвае чалавек) і праз назоўнікавы кампанент *шыла* – з артэфактна-рэчавым кодамі культуры, акрамя гастронамічнага. Тут маецца на ўвазе, што хтосьці, пагнаўшыся за нечым жаданым, значным для яго, пацярпеў няўдачу, паколькі зрабіў не тое, выбраў не тую прыярытэты жыцця, а таму і звездаў няўдачу. У аснове вобраза ляжыць метафара, паводле якой чалавек, пагнаўшыся за нечым жаданым, за тым, што не можа збыцца, церпіць крах, няўдачу, прыпадабняецца таму, хто шылам хапае кашу ці патаку. Выбар такіх прадуктаў харчавання абавязан той культурнай інфармацыі, што замацавана за такімі найменнямі ежы: каша, што сімвальна вызначае штосьці значнае, важнае, ці патака з яе сімволікай чагосьці добрага, жаданага як салодкай стравы. Але іх нельга есці, нават паспытаць шылам замест лыжкі. І фразеалагізм вобразна і наглядна, ці «зрокава», перадае дадатковы культурны сэнс, тое правіла, якім патрэбна кіравацца ў жыцці: выбірай правільна спосабы дасягнення мары, мэты жыцця і пад.

І заключаюць аналіз фразеалагізмаў з кампанентам *каша* фразеалагізмы *просяць / прасілі кашы* 'вельмі знасіліся, патрабуюць рамонту (чаравікі, боты і пад.)' (Л-2008-2: 255) ці *прасіць кашы / есць* 'патрабаваць рамонту (пра абутак, адзенне)' (Ю-1974: 260), якія выступаюць вобразнымі адзінкамі ацэнкі і характарыстыкі зношанага абутку. Фразеалагізмы суадносяцца з антропна-дзейнасным (праз кампанент *прасіць*) і гастронамічным (праз кампаненты *есці* і *кашы*) кодамі культуры беларусаў. У аснове іх вобразаў ляжыць гастронамічная метафара, паводле якой абутак, які знасіўся, патрабуе рамонту, прыпадабняецца да чалавека, які просіць есці ці канкрэтна кашы як адной з самых актуальных страў. Такія вобразы фразеалагізмаў пабудаваны паводле асацыятыўнага падабенства паміж адкрытым ротам чалавека для прыёму яды і адарванай спераду падэшвы абутку як найбольш выразнага паказчыка зношанага абутку ці паводле прыпадабнення неабходнасці рамонту абутку да жадання есці і тым больш кашу як сімвала дабрабыту, моцы. Фразеалагізмы выступаюць у ролі эталона вызначэння і ацэнкі старога і зношанага абутку ці такога, што патрабуе рамонту [19].

Такім чынам, фразеалагізмы беларускай мовы з кампанентам *каша* сведчаць пра адбор названай лексемы як асновы вобразаў новых адзінак мовы, чаму служыла традыцыйнасць гэтай ежы, яе ўласцівасці і якасці, шырокая сімвалізацыя і сакралізацыя ў народным уяўленні найперш на аснове магічнай сілы збожжа, вынікаў ужывання гэтай стравы. Менавіта таму фразеалагізмы з кампанентам *каша* выконваюць ролю стэрэатыпаў, эталонаў вызначэння здароўя, фізічных сіл, моцы, багатага жыцця, розных здольнасцей чалавека, яго ўзаемаадносін з іншымі, захоўваюць і перадаюць культурна-гістарычны вопыт нашага народа.

Спіс выкарыстаных крыніц

1. Трубецкой, О. Н. Этногенез и культура древнейших славян: Лингвистические исследования / О. Н. Трубецкой. – М. : Наука, 1995. – 495 с.
2. Мокиенко, В. М. Когнитивное и акогнитивное во фразеологии / В. М. Мокиенко // Фразеология и когнитивистика: материалы 1-й Междунар. науч. конф. (Белгород, 4–6 мая 2008 г.): в 2 т. / отв. ред. проф. Н. Ф. Алефиренко. – Белгород : БелГУ, 2008. – Т. 1 : Идиоматика и познание. – С. 13–26.
3. Телия, В. Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты / В. Н. Телия. – М. : Школа «Языки русской культуры», 1996. – 288 с.

4. Костяев, А. И. Вкусовые метафоры и образы в культуре / А. И. Костяев. – М. : Книжный дом ЛИБРОКОМ, 2012. – 160 с.
5. Ковшова, М. Л. Лингвокультурологический метод во фразеологии: коды культуры / М. Л. Ковшова. – изд. 2-е. – М. : Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2013. – 456 с.
6. Веденина, Л. Г. Человек и его пища / Л. Г. Веденина // Лингвострановедение: Методы анализа, технология обучения. Шестой Межвузов. семинар по лингвострановедению : сб. научн. статей. Ч. 2 / под общ. ред. Л. Г. Ведениной. Моск. гос. ин-т межд. отношений (ун-т) МИД России. – М. : МГИМО-Университет, 2009. – С. 174–240.
7. Глазунова, С. Е. Национальная вьетнамская кухня как отражение культурных и философских традиций / С. Е. Глазунова // Лингвострановедение: Методы анализа, технология обучения. Шестой Межвузов. семинар по лингвострановедению: сб. научн. статей. Ч. 2 / под общ. ред. Л. Г. Ведениной. Моск. гос. ин-т межд. отношений (ун-т) МИД России. – М. : МГИМО-Университет, 2009. – С. 15–72.
8. Мед, Н. Г. Национально-культурная специфика испанских фразеологизмов с гастрономическим компонентом / Н. Г. Мед // Язык. Сознание. Коммуникация : сб. статей / отв. ред. В. В. Красных, А. И. Изотов. – М. : МАКС Пресс, 2014. – Вып. 50. – С. 216–222.
9. Ляшчынская, В. А. Пра хлеб і да хлеба: Веды і вопыт беларусаў у фразеалагічных адзінках мовы / В. А. Ляшчынская // Роднае слова. – 2011. – № 10. – С. 38–42.
10. Ляшчынская, В. А. Эталоны і стэрэатыпы ў беларускіх саматычных фразеалагізмах: есці на поўны рот ці на зуб? / В. А. Ляшчынская // Слов'янська писемність у контексті християнської культури: матеріали круглого столу до Дня слов'янської писемності та культури / [за заг. ред. Н. В. Коч]. – Миколаїв : МНУ імені В. О. Сухомлинського, 2013. – С. 134–139.
11. Ляшчынская, В. А. Трафонімы ў фразеалогіі як адлюстраванне культуры беларусаў / В. А. Ляшчынская // Славянский мир: духовные традиции и словесность : сборник статей по материалам Международной научной конференции / М-во науки и высш. обр. РФ [и др.]. – Тамбов : Издательский дом ТГУ им. Г. Р. Державина, 2019. – С. 374–383.
12. Бурукина, О. А. Культурные коды в русских и белорусских фразеологизмах со стержневыми компонентами-трофонимами / О. А. Бурукина, О. А. Лещинская // Культура и цивилизация. Журнал по культурологии. – Т. 9. – № 6А. – 2019. – С. 85–97.
13. Гудков, Д. Б. Телесный код русской культуры : материалы к словарю / Д. Б. Гудков, М. Л. Ковшова. – М. : Гнозис, 2007. – 288 с.
14. Ляшчынская, В. А. Ідэяматэка беларускай мовы ў лінгвакультуралагічным асвятленні / В. А. Ляшчынская. – Мінск : РІВШ, 2019. – 250 с.
15. Пименова, М. В. Исследование ментальности русского народа / М. В. Пименова // Языковые основы русской ментальности : учеб. пособие / отв. ред. М. В. Пименова. – 2-е изд., испр. и доп. – Кемерово : КеМГУКИ, 2011. – 136 с.
16. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы : у 5-ці т. – Т. 2: Г–К / [Рэд. тома А. Я. Баханькоў]. – Мінск : Гал. рэд. Беларус. Сав. Энциклапедыі, 1978. – 768 с.
17. Валодзіна, Т. Каша / Т. Валодзіна, С. Санько // Міфалогія беларусаў : энцыклапедычны слоўнік / склад. І. Клімковіч, В. Аўтушка; навук. рэд. Т. Валодзіна, С. Санько. – Мінск : Беларусь, 2011. – 607 с. – С. 235–236.
18. Бирих, А. К. Русская фразеология. Историко-этимологический словарь : ок. 6000 фразеологизмов / СПбГУ; Межкаф. словарный каб. им. Б. А. Ларина; А. К. Бирих, В. М. Мокиенко, Л. И. Степанова; под ред. В. М. Мокиенко. – 3-е изд., испр. и доп. – М. : Астрель : АСТ : Хранитель. 2007. – 926 с.
19. Ляшчынская, В. А. Культурная канатацыя фразеалагізмаў з агульным значэннем 'адзенне-абутак' / В. А. Ляшчынская. – Беларуская лінгвістыка. Вып. 74. – Мінск : Беларуская навука, 2015. – С. 19–29.

Крыніцы з прынятымі скарачэннямі

- Д-2000 – Даніловіч, М. А. Слоўнік дыялектнай фразеалогіі Гродзеншчыны / М. А. Даніловіч. – Гродна : ГрДУ, 2000. – 267 с.
- ЛІ-2008-1 – Лепешаў, І. Я. Слоўнік фразеалагізмаў : у 2 т. – Т. 1: А–Л / І. Я. Лепешаў. – Мінск : Беларус. энцыклапедыя імя П. Броўкі, 2008. – 672 с.

Л-2008-2 – Лепешаў, І. Я. Слоўнік фразеалагізмаў : у 2 т. – Т. 2: М–Я / І. Я. Лепешаў. – Мінск : Беларус. энцыклапедыя імя П. Броўкі, 2008. – 704 с.

Л-Ш-2007 – Ляшчынская, В. А. Слоўнік фразеалагізмаў мовы твораў Янкі Купалы / В. А. Ляшчынская, З. У. Шведава. – Гомель : ГДУ імя Ф. Скарыны, 2007 – 312 с.

М-К-1972 – Мяцельская, Е. С. Слоўнік беларускай народнай фразеалогіі / Е. С. Мяцельская, Я. М. Камароўскі. – Мінск : БДУ, 1972. – 320 с.

Ю-1972 – Юрчанка, Г. Ф. І коціцца і валіцца (Устойлівыя словазлучэнні ў гаворцы Мсціслаўшчыны) / Г. Ф. Юрчанка. – Мінск : Навука і тэхніка, 1972. – 288 с.

Ю-1974 – Юрчанка, Г. Ф. І сячэ і паліць (Устойлівыя словазлучэнні ў гаворцы Мсціслаўшчыны) / Г. Ф. Юрчанка. – Мінск : Навука і тэхніка, 1974. – 296 с.

In the article on the base of phraseologisms of the Belarusian language with the component «cereal» as the most frequently used component among selected lexemes-names of ready meals and the basis of the most quantitative group of phraseologisms formed with the help of it, the reasons and motives of the selection of this lexeme in the formation of the images of the stable units of the Belarusian language are established which gained the role of standarts, symbols, stereotyped ideas about the most important aspects of life of Belarusians. During the analysis of the selected phraseologisms cultural information, that distinctive representation of the result of cognition of the new different and the most important abstract concepts through the known, specific, the ways and means of the expression of evaluation, rules and norms worked out by people, and their fixation in the language is revealed.

Keywords: phraseologism, component, cereal, image, cognition, cultural information, standart, symbol, stereotype.

УДК 811.162'42'373:398.92

И. А. Меркулова

ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКАЯ АКТИВНОСТЬ КАШУБСКОЙ ЛЕКСИКИ

Статья посвящена анализу фразеологии кашубского языка с помощью методов количественной лингвистики. Объектом исследования выступает «Кашубско-русский фразеологический словарь» В. И. Ермолы. Целью исследования является определение системного синтагматического веса каждой из лексем словаря, выявление фразеологически нагруженных лексем как маркеров наиболее значимых объектов.

Ключевые слова: лексема, фразеологизм, синтагматическая активность, кашубский язык.

Малочисленный славянский народ, который называют «кашубы», их национальный язык и культура попали в исследовательское поле зрения лингвистов, литературоведов, этнографов, историков только в середине XIX века. Большой вклад в изучение кашубской проблематики внесли отечественные ученые, и прежде всего П. И. Прейс [1], А. Ф. Гильфердинг [2], И. А. Бодуэн де Куртенэ [3].

Представители этой народности издавна населяли южный берег Балтийского моря, где соприкасаются две крупнейшие языковые и культурные стихии Европы – мир славянских и мир германских народов, что во многом определило уникальность и специфику кашубской национальной культуры.

Польская славистика традиционно определяет кашубский язык как один из территориальных диалектов польского языка, а сам народ считается «этнографической группой» польского народа. В русской и немецкой славистике уже с конца XVIII в. преобладает другой взгляд: кашубский расценивается как самостоятельный западнославянский язык, развивающийся в историческом взаимодействии с польским языком. Сего-